

Staziuns de mia veta

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch**

Band (Jahr): **13 (1998)**

PDF erstellt am: **26.04.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

28. Staziuns de mia veta

Scoletta (scola pintga) a Glion, 1911/1912. – 43 scolarettas e scolarets plaz-zai dado la vasta stanza de scola sigl ault digl Institut s. Giusep. Gliedetta da 2–6 onns. Tuts dirigi dalla Sr. Bernarda. Scola vegnev’ei dau per tu-destg. Il bandierel sisum seniester ei il scribent de questas cun ses 6 onns. Il secund della retscha giudem, da vart dretga, il frar Fidel (P. Flurin), il pli oradem Venanzi, in frar 5 onns pli giuven.

Ellas entscheivan cun ina sensaziun che va viaden ella fama!
– Jeu seigi naschius entadem la Val Sumvitg, en in dils pli spu-
retgs encardens de quest mund, ils 29 de mars 1905. Quei ei la
constataziun d’in enconuschent genealog. Ils cudischs denton
relatan claramain dil batten a Glion, madretscha l’onda *Fausta*
Caderas-Cabernard, maridada a Ladir, padrin *Toni Mudest*
Cahannes, pli tard colonel dell’armada svizra, frar de *Sur Gion*
Cahannes e de nossa mumma *Anna Maria*, numnada a Dar-
din Onna, a Glion Anna.

Bab e mumma, Onna Cahannes ed Augustin Maissen, fuvan maridai a *Rabius*, ils 2.9.1901. L'Onna, neu da Capeder, ina Cahannes. Entuorn 1900 fuv'ella stada fumitgasa de prers de siu frar, dr. Sur Gion Cahannes, – l'entschatta caplon e silsuen-ter plevon della giuvna pleiv de Rabius.

L'emprema dunna de Augustin Maissen fuva stada *Alexandra Caplazi*, sora digl enconuscent hotelier *Stanislaus Caplazi*, possessur dils hotels ella Val Tenigia.

La stad 1905 secasa il fabricant Augustin Maissen cun sia giuvna famiglia ella Val Sumvitg. Siu amitg Stanislaus Caplazi veva surdau ad el de baghegiar ora il hotel. Duront quei temps vegneva il pignet de 4 meins beinduras mess viado el liber, el suleagl. Per tgina surveva, sco lu usitau ina biala canastra de resti. Da cheu l'idea della naschientscha dil schani entadem la Val Sumvitg.

Gia 1904 fuva Augustin Maissen cun sia famiglia sedeliberaus a Rabius dals dus frars Teodor e Placi, conpossessurs de resgias e fabricas. A Glion vegn gia quei onn, 1904, baghegiu in'emprema casa de habitaziuns el niev quartier 'Millionaviertel', via dil Glogn. Concussadents il dentist *Philipp Vieli* ed igl advocat *Johann Geronimi*. Suten il magasin de mobilas e dasperas la practica dil dentist. In onn pli tard, 1905, vegn gest dasperas la fabrica de mobillas baghegiada, il pertiara cun las maschinas, l'emprema alzada culs biars bauns de splanar sper mintgina dellas 8 finiastras. E suren nossa habitaziun duront decennis. Silla fassada della fabrica steva scret en grondas letras: *Mechanische Schreinerei – Augustin Maissen*. Quei ravugl de naschientscha ei staus dimora, cun pulitas absenzas de studis ed uffecis de scolast, tochen viaden els 1946, dimora plein regurdientschas nunemblideivlas.

Datier dils dus baghetgs, en cumpignia de bazars, puressers, pecherias, consum, libreria e stampa, hotels ed apoteca, fuva la baselgia, e dasperas la scola catolica privata per ils emprems 6 onns cun oreifras scolastas, mungias digl Institut s. Giusep o Sontga Clau. L'instrucziun fuva totalmein tudestga, schegie tuts ils scholars de lungatg romontsch. 5 raps custava mintga plaid romontsch che curdava en classa denter scholars. Duront las pausas fuva la tschontscha buca controllabla.

En casa e fabrica perencunter regeva tschontscha totalmein romontscha. Ils geniturs eran aunc schi pauc tudestgs, ch'els senuspevan de tschintschar tudestg cun clientella avon ils af-fons. En fabrica tut luvrrers romontschs, umens della Foppa, della Lumnezia, neuagiu da Mustér e d'auters loghens pli allon-tanai. Pli tard arrivavan denton era luvrrers jasters e d'auter lun-gatg en fabrica, specialists, umens temi da nus pigns, artists della politura, politurists sin mobillas de lenn dir e furnidas de nugher. Plinavon dev'ei temporaramain molers che smenavan lur pensels, turnadurs specialists ord il Scanvetg, maseraders coluronts spundas de letgs, camodas e puffens, magari entirs tablegiaus. Quei mistregn de far masers, vevan era nus empriu-gia da pign. Epi ils satlers. Cheu dev'ei duas specias, specialists per cumets e tretscha de carr e cavagl, e lu – e quels fuvan ils satlers che nus duvravan – che fagevan madrazzas de letgs, las suren e suten cun in rom fabricaus en fabrica. Cheu era il capo, in temps, il Bieler de Panaduz. Il plaid 'seller' dev'ei aunc buc! E *seller* veva de far enzatgei cun *siala*, e bein era il 'satler'. Mo Glion, liug industrial, tschintschava empau auter che la Cadi ed il rest della Foppa.

Ina hurscha, durant l'uiara 1914–1918, fuvan s'ignivai lu-vrrers da sutsi cun novas ideas socialas. Els vevan caschunau in cert malruaus. Il pulit grond contuorn dellas duas casas Mais-sen fuva pergliauter de tempra ordvart solids, ils Caduffs, ils Deuthers, ils Zenzlis (Zinslis), Vielis, Geronimis e la gronda fa-miglia dils Maggis, ils Casutts, ils Caprezs ed il bien pèc Schmid cun sia famiglia. Buca d'emblidar mumma e feagl Juli Joos sisum il hotel Bellevue.

Tut che saveva romontsch en quei quartier dils millionaris! Era ils Zenzlis, derivonts dalla stirpa gualseriana. Tut buna, honzelia glied dil mistregn, dil traffic, neu dal commerci e della gasteria. La lavur steva alla testa e gnanc in patratg ch'ei savessi dar duas confessiuns. Il commerci verteva buca ram-pins e malentelgientschas.

Tut auter si marcau, la part veglia de Glion, il 'Städtle', leusi denter miraglia e portals. Quei toc marcau fuva per nus tscheu-giu strusch existents auter che per ir si Sursaissa ed en Lumne-

zia. In'oasa protestanta da vegl enneu e plitost de lungatg tudestg, denton cun tuttavia bunas enconuschientschas romontschas.

E vi da tschella vart dil Jordan? – ora Sontga Clau? Quella veglia scheina da tschella vart dil Rein era vegnida enconuschenta a nus pigns denter 3 e 6 onns, visitond la scola pintga, 'die Kleinkinderschule', en nies lungatg affonil la 'Gölischuol', quella dils 'Gölipeterlis'. Vi leu tier las mungias digl Institut, da 1908–1912, tuccav'ei de traversar la remarcabla Punt-lenn, e per nus pigns stravagau liunga, senza fin, stgira, denton carmalonta. Quella stueva vegnir dumignada senza retardaments.

Suenter 6 onns scola privata, dada da duas muniessas de vaglia cun beinenqual priedi pietus la damaun, dev'ei de far novs pass sil Crest el baghetg grond, ella casa de scola dil marcau. Ina gronda midada! Umens bruts parevan els, ils novs scolasts, mo allerts che surdavan leu lur sabientscha als discipels della siatavla classa, epi dellas treis secundaras.

Il capo en nossa veta giuvenila fuva la famiglia. Tut tschei pareva bunamein danvonz, in stuer! La veta familiala cun tontas regurdientschas, ensemen cun in triep interessants fargliuns, cun oreifers geniturs; adina en funcziun las fumitgasas che gidavan e devan uorden en tons loghens sin comando della mumma e quei per biars, per la schenta de fargliuns envernada cun pulenta, mo era cun autras deliziusas tratgas purilas, maluns, bizochels, tagliarins, bulzani, brodas, pèschs-maghers, suppas de ris e chistognas e bia auter. Tut quei per la famiglia cul bab sisum la meisa, dallas varts giu ils luvriers che mavan mo la sonda mintgamai a casa.

Sper la buna maglia la stentusa, mo biala lavur! Exact allas 6h della damaun, giu ella combra dils motors, tratga a bass la lievgia de quei miraculus indrez electric. Ils temps dils motors a vapor ed a benzin era gia stulius dapi enzacons onns. Scoche-mai entschevevan las liungas transmissiuns a gnagnar e stremblir! Quei rodam e curegem rumblergiava tocca sum la casa e levantava ils retardai. Cun quei alarm entscheveva il gi de lavur – las lavurs vid maschinas ed entuorn ils bauns da splanar. Allas 7h in dètg solver epi lavur luvrera tochen las 7h della sera. Il gentar allas 11h veva giu cuzzau in'ura.

Da lezzas uras tuccavan ils zenns baselgia buca per dominum clavella. Ils buobs de Glion currevan e sescarpavan per vegnir ils emprems ella tuor baselgia ed en possess dellas liungas tretschas-zenn che penderlavan neuagiu dal clutger. La scola vegneva prida da gliez temps per in vess e zai divertiment encunter veglia. Per cletg mo miez onn, igl unviern. La liunga stad era de tut autra natira, ligiada cun lingiers latschs e ligioms, tut finamein sluccau e pauc survigilau, en cumpleina fantasia tralilaria.

Da pign, gia avon che ir a scola, vegnevan ils buobets tar-mess flissiamein a Dardin/Capeder tier il tat e la tatta Gion Antoni e Victoria, respectabels purs de veglia urdadira. Ei tuccava de segidar en tuttas lavurs de pur, dal fumegl pign de perver tochen al grev mistregn digl empalar bos ded arar. Nunembli-deivels fuvan ils matgs si Prada, si *Rasuts*, siado els vasts cuolms de Breil, in bein denter ils cuolms de *Rumasal* e *Rumbetel*. Rumbetel! – tgei num fantastic che ha giu cudizzau pli tard d’imitar las *Brevs da Crestault*, screttas 1912/13 da prof. Sur Gion Cahannes neuagiu da Ladir. Il ver *Crestaul* fuva in prau sur Capeder a Dardin che udeva als Cahannes.

E daco *Ladir*? Era cheu dev’ei da vegl enneu contacts de parentella. L’onda Fausta Caderas fuva sora della tatta Victoria a Dardin, maridada cul scolast Fidel Caderas, sco gia menzionau pli baul. Caderas fuva staus in dils emprems scolasts della scola privata a Glion. Lur grond e bi bein puril cun casa e clavau sin biala spunda de curtgin, representava la cucagna de stad. Era cheu puresser dad A–Z. Ina tut nova veta! Ins seregorda dil tuchiez de bransina da mesa notg, scadenada dalla guardia de notg, – dil schinumnu ‘vaht’. La damaun allas 6 mulscher e schar liber las cauras per schar ir cun cavrer, dar galeida e better ord nuegl, far fein de casa, ellas aclas davos la baselgia isolada viado. Il scuder cun pal e flugi ei restaus en viva regurdientscha. Pli tard ils 4 umens targents, alternativamein, la maschina de scuder; dasperas tut las autras persunas gidontras, de dar vi e cargar monas neu dalla talina, menar il ventagl dil mulin de vannar. La legra lavur dils *buobs de strom* che sbratschan naven hurti il strom scuoss e vit! La spessa purlanza stuppava beinduras las gulas dils scudunzs a maschina. Per-

suenten alla fin il puschegn culla dètga butteglia vinars en bravs slucs.

1914 fuva era la sora gronda engaschada a Ladir per segidar cul far fein. In bi gi, tut surura, vegn ella clamada a Glion. Tgei fuva schabegiau? Sur il Signina neu rebattevan gia las canundas dellas battagliaias denter Talians ed Austriacs. Aschia vegneva ei raquintau! Igl emprem ded uost fuva vargaus. L'uiara mundiala veva entschiet. Temas mavan tras pial ed ossa era alla populaziun muntagnarda. A Glion fuva de far de sepuder cun spertas cumpras en stizuns e consums. Ei mava per far reservas de victualias. Ins seregorda dils varga 20 carrs de laitras cun tgulis ni bos che stevan en retscha avon stizuns. Sur las restricziuns e difficultads en tuts graus duront l'uiara 1914-1918 fuss bia de relatar. Cunzun en grondas famiglias dev'ei pulit problems cull'alimentaziun e procura de latg e frina terc etc. Era paun fuva de far sez. La frina seghel giu da Dardin e Ladir. Denton, morts dalla fom vev'ei dau negins!

En quei temps d'uiara, malgrad misergias e horrurs, dev'ei en certas spartas, encunter tuttas previsiuns gronds augments de lavur, gie hurschas de traffic en fabrica, en resgias, els uauls cun pinar, derscher e trer lenna, menadiras ded aissas e blocca senza fin. Vaguns de viafier che partevan gi per gi da Glion alla bassa cun lenna, blocca, aissas e products constructivs. Gross e fermes cavals de fuor che semurtiravan cun enormas cargas de buoras. Ded autos lu, buca raschienen!

Cun igl onn 1921 va la scola secundara a fin. Tgei pigliar a mauns cun quei mattet? – tunav'ei tiels geniturs. – Cun quei umet – che scriva en aulta vegliadetgna quellas lingias. Tochen dacheu vev'ei giu dau experiencias en biro, vid quens e schurnals. Pli intensivamein denton lavur vid il baun de splanar ed en moviments hanai cun maschinas. Cun sfraccar ensemen aissas culla pendiculara, quella de tschuncanar, culla fresa, cun formar pelis e cavaturas vid la maschina de scavazzar. Era cul 'pensel' e cun colurs dev'ei de turschar e smenar. Pli hanau fuvan calculaziuns de prezis per construcziuns pli vastas, nudar giu aissas tenor las tabellas e gliestas de tocca, – culla rida blaua! Tut quellas practicas eran sco dadas per decider la futura via digl umet. E buca d'emblidar: nov dels de fargliuns

che devan de patertgar als geniturs! El vegn tarmess 1921 igl atun alla scola cantonala, partiziun commerciala. Leu tuccav'ei d'emprender ella tiarza, jamna per jamna, in fuor brevs commercialas ordado, de metter bein ed acurat cefras denter lingias e colonnas. Mo era quei stueva vegnir dumignau. Tut bia pli hanau che tals malengasis e talas strufientschas, era la midada de dimora. L'entschatta d'ina nova episcoda de veta veva entschiet, a Cuera sil 'Hof', en quartier e dunsena tier in canoni, Sur Gion Cahannes, frar de nossa mumma a Glion, da tuts numnaus semplamein *Augsegner*. El fuva gia dapi 15 onns professer de romontsch, historia e ductrina alla scola cantonala. Sur de quels 4 onns ella capitala dess ei enqual strufientscha de raquintar. Per il mument mo in detagl che ha giu dau ina viulta radicala alla veta messa en moviment.

Il traffic e las camberletgas commercialas en scola devan pli e pli giu per la gnarva. In bi gi, zatgei avon Pastgas 1922 – essend stufientaus dal mehanissem instructiv commercial – dat ei in vehement pass curaschus viaden ella stiva biala digl *Augsegner*. Senza targlinar vegn il giavisch formulaus: «Jeu vi midar cassacca, schar agradgiu il commerci, passar vi el seminari scolastic». – «Dieunuari! – ti vegnir scolast?» Suententer liunga ponderaziun: «Quei fuss nuota schi mal!» – Igl *Augsegner* patratga vinavon, stuius e concentraus e manegia finalmein: «Esser scolast e sededegar alla giuventetgna romontscha de nossa tiara! Quei ha num Vus!» El fa endamen las difficultads de midada, ils novs examens, contacts cul directur dil seminari, cugl um stregn e sever *Paul Conrad*. Novs sforzs! Il pauper aug vegn bein ad haver patertgau ch'el hagi en quella moda de dar albiert a quei schani silmeins aunc treis onns. Mo cheu dev'ei neginas letgas! – gia per amur de sia sora fetg stimada.

Suententer ina stad de hanau studi preparatori, per part fatgs el zuppau, demai en ina fabrica negins smarschuns verti, entschiveva a Cuera ina nova veta. La viarcla dil 'luvrer encuretg' ha aunc gitg funzionau da surnum en fabrica!

Nus schein era cheu vargar quels onns de Cuera senza menziun speciala, punctuond semplamein che la musica, il cant, il clavazin, l'orgla sco era la teoria de musica hagian incantau surtut. Ei fuss denton buc en uorden de quescher dil tut d'enza-

cons detagls e patratgs sur dil viver da cuminonza denter ils dus umens de ton differenta posa, vegliadetgna, provegnientscha e professiun. Las relaziuns denter aug e nevs ein per temps buca stadas senza macla. Sper sulegliadas beinduras empau nebliu! Mo mai s'ei arrivau a situaziuns sin storscher e rumper, mai in'amogna ni smanatscha de refusar agid e quater. Suenters exams finals, la primavera 1925, manegia il car aug che jeu vegni buca a saver star gitg a Dardin. Udend denton, suenter enzacons meins ch'ei mondi dètg pulit cul niev scolast e sia scola entira, fa el ina viseta a Dardin e tut semida radicalmein en buna harmonia e quei, cun enqual niev scarpetsch, per veta durlonta. E quella versiun vegn constatada alla pagina 492 da Toni Mudest Cahannes en siu Diari, capitel 22 de quest cudisch.

Suenters 5 onns scola primara d'unviern a Dardin, durant las stads mintgamai frequenzas de semesters all'universitad ed al conservatori de Friburg, vegn a Dardin abdicau per saver serender a Genevra. Era leu vai per part per la musica, clavazin, orgla e composiziun. De menzionar ei surtut la sentupada cun *Otto Barblan*, in um enconuscent, – lu gia en aulta vegliadetgna, mo nuotatonmeins vivs ed uerbels sco mussader, componist e dirigent de dus chors de grond renum.

Suenters Genevra succedan a Friburg 1931 la stad ils exams finals de scolast secundar e de historia della musica. De vuler sorprendere igl atun ina scola secundara fuvava pauc tschaffen, schegie pusseivladads a Sogn Murezi ed a Tarasp.

Cun caschun dellas nozzas de *Augustin Cahannes* a Dardin, pli tard cusseglier guvernativ, alla quala *Ramun Vieli* era staus envidaus, cusseglia lez a mi de serender a Turitg all'universitad per studis romanistics. Ins hagi de basegns de romanists en tiara romontscha. El seigi persuls en Surselva. Il studi menziunau a Turitg cuoza da 1931–1936. Enconuschents docents fuvan da lezzas uras surtut *prof. dr. Jakob Jud*, *Arnald Steiger*, *Theophil Spoerri* e *Reto Bezzola*. Durant quels onns ha ei era dau semesters e dimoras exteriuras, a Ruma, a Paris, Perugia, Siena, en Sicilia ed a Dijon.

Ils onns 1934 e 1935 ein stai dedicai per part a viadis el territori romontsch grischun per la rimnada de material per ina dissertaziun, terms de lungatg mistergner, principalmein dils mi-

stregns en lenn: scrinari, lennari, roder, vischler, igl um d'uaul, canistrer e resgiader ded aissas etc. Armaus cun ina Leica, cun carnets de fischas staccablas, entscheiva il viadi en Surselva, da vitg tier vitg, continuond la lavur el Grischun central epi tras l'entir'Engiadina, ella Val Müstair e sur ils confins viadoragiu en vals talianas.

Turnond a Turitg suonda in temps critic. Rimnar material fuva stau negin striegn. Il scarplir ils mellis screts, ordinar e cunzun igl entscheiver a redeger, veva num Vus! Ei vess duvrau pauc per buca vegnir bess tut da Chiglina oragiu. En quei mument critic arriva in bi gi *Ramun Vieli* a Turitg sin viseta. El fuva vegnius tarmess da siu amitg, Sur Gion Cahannes. En in mument critic de nies discuors dat el nunpatertgond cul pugn giu per la meisa: «Sacumpentelen? – Uss fuss ei uras che ti masses vid la lavur! En in onn sto la tesa esser finida!» – El saveva coi steva cun students en quellas situaziuns: sco in rustg onsum in bischel! Era per sia lavur sur della *Terminologia dils mulins* fuva buca tut iu a fin senza pugns giu per la meisa. Pli tard scriva Ramun Vieli: «Ei legra mei ch'ei va vinavon culla dissertaziun. Ins sto semplamein haver la curascha de far in punct, era sch'ins crei ch'ei seigi aunc buca tut sco ei duess esser u sco ins vess bugen. Pia frestgamein vinavon!»

La primavera 1936 vegn la dissertaziun cul tetel: *Werkzeuge und Arbeitsmethoden des Holzhandwerks in Romanisch Bünden*, presentada alla facultad. Zatgei pareva de muncar vid il tetel. Cun caschun d'ina viseta en casa de prof. J. Jud a Zollikon vegn quella munconza currigida. En in mument de concentraziun sefuorma en el, che passava ferm da sia stiva siden-giu, l'annexa: *Die sachlichen Grundlagen einer Berufssprache*. – Prof. J. Jud fuva in linguist de grond renum, denton buca specialist en metodos mistergneras. El surdat il manuscret agl exploratur digl *Atlas linguistic*, a prof. Paul Scheuermeier a Berna. Siu pareri ei staus ordvart beinvulents.

In niev scalem ella veta entscheiva: 10 onns scola districtuala a Glion, 1936–1946, in temps de gronda lavur en scola mo era en connex cun uniuns ed instituziuns de lungatg e cultura. Sco che staus secasaus a Glion arrivan in bi gi *Ramun Vieli*, *Stiafen Loringett* ed A. Schorta ella capitala sursilvana sper Glogn e

Rein. En ina liunga discussiun en Casa Casura, sper Punt, vegn planisau la fundaziun d'ina cuminonza de lavur linguistica, culturala, era cugl intent d'intensificar acziuns che savessen promover l'instrucziun romontscha ellas scolas dil marcau. La scola districtuala fuva, era entras fixaziuns dil Legat Cadonau, obligada de dar peisa all'instrucziun romontscha. La scola cun treis scolasts romontschs cun 90 scholars, igl emprem schizun en 4 classas, fuva gia persula lavur tgemblada. Scholars de Glion e da tuts ils vitgs della Foppa vegnevan pruamein per pedes apostolorum, uras lunsch a scola. Co il temps semida. Oz fa negin dus pass de memia a pei per contonscher siu liug de scolaziun.

En quei temps scolastic a Glion compara la dissertaziun: *Werkzeuge und Arbeitsmethoden des Holzhandwerks in Romanisch Bünden*, 1943, quella ga en fuorma slargiada, amplificada en fuorma de cudisch. – 1945 arrivian en dus cudischs la rimnada de melodias della *Consolaziun dell'olma devoziusa*. Sur dellas stentas de questa lavur de 10 onns, lein nus quescher. Ella era vegnida edida dall'*Uniun svizra de tradiziuns popularas* cun sez a Basilea. E maina suenter ha ei dau ina tal biala ed emperneivla collaboraziun culturala. Treis umens ein stai cheu de grond agid, en emprema lingia *prof. dr. Karl Meuli*, ils conauturs *Werner Wehrli* ed *Andrea Schorta*, il davos numnau, cumpigliaus cul secund cudisch dils texts critics.

La canzun populara stat era silsuenter en gronda favur, rimond sin giavisch da Basilea e d'atgna iniziativa cun success mellis novas canzuns.

En connex cull'ediziun della Consolaziun scientifica fuvan cumpari sco avanguardia enzacons cudischs practics de canzuns popularas. Da lezzas uras cartevan ins de saver regiuvinar il tschaffen per il vegl solid cantar religios e profan.

Partenent tematica mistergnera dat ei en quei temps de Glion novas pusseivladads d'ediziuns. 1943 compara en *Romanica Helvetica*, annada 20, ina lavur de veglias modas e misergias de seprocurar en nossas vischnauncas per auas bunas e cumadeivlas. Il tetel secloma: *Die hölzerne Wasserleitung*, comparida era en Separat, aus *Sache, Ort und Wort*, Festschrift Jakob Jud. – 1959 arriva egl *Archiv für Volkskunde* a Basilea: *Das künstliche Holzgeleit in Graubünden* che demonstrescha

historia, svilup e la decadenza dellas grondas e gagliardas construcziuns dils irals de lenna en nossa aulta muntogna.

1944 vegn vitier ina nova incumbensa: conredatur dil Dizionari Romontsch Grischun, da Glion ano. Sper la greva scola in andant niev buordi, strusch dumigneivels da Glion ano en mesa piazza, senza dasperas ils lagugns de material linguistic, archiv e biblioteca. In avantatg fuva d'esser plazzaus amiez igl intschess romontsch della Foppa.

1946, cull'entrada de magister alla scola cantonale per l'instrucziun taliana, franzosa, pli tard per l'instrucziun romontscha, cala l'incumbensa al DRG sco era ils 10 onns scola districtuala a Glion.

Sur de relaziuns scolasticas, novs impuls metodics a Cuera ei cheu strusch il liug de s'externer. L'instrucziun romontscha fuva ina caussa per sesezza. Negin che s'empitschava e semi-schedava. Ina lutga veva caschunau la battaglia per in augment ded uras ellas classas romontschas, lu, tuttina staus concedius. Il romontsch renan fuva en in maun. Treis lungatgs de scartira en ina stanza e glieud da tuttas partiziuns. Pli tard, cull'erecziun dil baghetg special Seminari scolastic, stuevan ils tehncs, commercials e gimnasials palandrar dal crest giuado el territori dil sablun della Plessura per suandar las uras romontschas.

Sper l'instrucziun, cunzun en connex cull'instrucziun romontscha, tucav'ei, cunzun suenter la mort nunspitgada e ton deplorada de *Ramun Vieli*, ded esser allerts sco commember en pliras uniuns, era els comites, cunzun en gremis culturals de tempra grischuna, svizra ed internazionale. Vinavon, schegie paucas letgas finanzialas per las publicaziuns referentas, van las rimnadas de canzuns popularas romontschas. Entuorn 1950 s'empalan e secaminan las lavurs en favur della *Retscherca casa purila en Surselva*. Il suttascet vegn incumbensaus, sco gia descet ella part 20 de quest cudisch, culla retscherca pli minuziusa en Surselva.

Enzacons onns ei il suttascet staus occupaus cun agid dil *Fondo Nazionale* culla rimnada de veglias tradiziuns. La misiun Radioscola e la redacziun *Igl Ischi* ed auters fatgs urgents han stinschentau quella lavur. Denton ei la realisaziun de pin-dellas ed in voluminus manuscret preparatori staus pusseivels.

La *fotografia*, il *maletg original* de caussas ed acziuns culturalas, da gliez temps schiglioc pauc en voga, ha adina occupau fermamein il suttascrit. Quella lavur ha giu entschiet 1933 culla rimnada della caussa e dil plaid per la lavur sur dils mistregns en lenn. Pli tard ei quella practica stada beinvegnida en connex culla acziun *Films culturalas* en Surselva. Quella lavur era stada dumandada dall'Uniun svizra de tradiziuns popularas. Quels 5 films ein vegni fatgs 1942-1944, commentai e registrai, denton buca descrots ed illustrai en cudischets, caussa gest momentan en lavur.

El decuors de 50 onns ein circa 5000 fotografias de caussas culturalas, uaffens, indrezs, casas purilas ed usits vegnidas fatgas. Da quei scazi cultural ei ina part registrada e legendada. Impurtont fuss che igl entir material savess vegnir ordinaus e mess a disposiziun alla scienza. Quella acziun fotografica, quasi professionala ha giu sia continuaziun da 1978 tochen sil gi ded oz en connex cun la rimnada ed ordinada d'objects culturalas e museals per il *Museum Regional Surselva*, Casa Carniec a Glion.

En quels onns ha ei dau ulteriurs viadis, cunzun de vacanza senza fin, denton era de studi. In remarcabel en California cun ils mellis kilometers da *Los Angeles* tochen si e sur *Sacramento* siado, adina en cumpignia de *prof. dr. Robert Billigmeier* ton interessaus de nies lungatg romontsch, staus savens en tiara romontscha, scret sur dil romontsch in impurtont cudisch en engles e tudestg. Viadis egl Orient lontan, ell'Africa, en tuttas tiaras europeicas, han dau caschun a fladadas pli libras.

En quei mument fuss ei buc en uorden de buca allegar ils biars onns de collaboratur el Radio della Svizra tudestga, cul Studio a Turitg, emissiuns en favur dil lungatg e della cultura romontscha. Quella lavur, per temps intensiva, ha giu entschiet 1938.

Remarcablas eran da lezzas uras las liungas *serradas romontschas* meinsilas el radio. En ina dellas empremas, 1938, steva il Chor viril *Ligia Grischa* el center d'acziun. Pli tard la memorabla *Serada tuatschina* neuagiu da Sedrun.

Per instruir e delectar la scolaresca svizra de lungatg tudestg era il famus poet e scribent *Sep Mudest Nay* staus incumbensaus dal Studio de Turitg. Il chor della scola districtuala a Glion

Nozzas d'aur 1917 de Gion Antoni Cahannes (1842-1921) e Victoria, nat. Cabernard (1840-1918). – Dretg neu la famiglia de Toni Mudest Cahannes, seniester la famiglia Maissen-Cahannes de Augustin ed Anna Maissen. – Davostier a miez: Sur Gion, dasperas dretg Merens epi Toni Mudest Cahannes. Dretg, sesend giun plaun, Augustin Cahannes, il futur cuss. guvernativ. – Seniester diltut sin peis Fidel (P. Flurin) ed Alfons Maissen ded 11 e 12 onns. Dasperas la sora veglia Blandina e mumma Anna e bab Augustin. Si enviers la finiastra sesanfla il frar vegl Pius. Sesend giu bass, seniester ein Luis, Tarcisi e Venanzi. – Fotografia fatga 1917 el curtgin sper casa Cahannes.

veva d'enramar l'emissiun cun enzacontas canzuns romontschas. De recepir canzuns fuva lu buca schi sempel sco oz. In carrun della tehcnica sco ina tegia arriva neuasi da Turitg. Il pli bi ed interessant mument dell'occurenza fuva stau d'observar co las fleivlas plattas melnas da celloluid vegnevan tagliadas e la launa dils taglioms che s'emplunava giun plaun. Las canzuns ston haver fatg impressiun, demai quei chor staus clamaus savens a Turitg el radio, cunzun era 1939 cun caschun de festivitats romontschas els ravugls de programs della *Exposiziun nazionala*.

Il scribent de questas daventa 1944 promotur de Radio per la Surselva, savens en collaboraziun era cun ils ulteriurs intschess romontschs. Considerablas spartas d'emissiuns fuvan mintgamai d'organisar, d'intimar a collaboraziun buns umens e bunas dunnas. Da gliez temps vegneva recepiu per gronda part leuo en vitgs e vischnauncas. Turitg arrivava per enzacons gis cun ses carruns d'apparaturas e rauba e cun plirs umens della tehcnica, dirigi da dr. Adolf Ribl.

Dapi 1955–1981 ha il suttascrit stuiu surpender, l'entschatta encunter veglia il presidi della *Cumissiun Radioscola* (CRS) sco era la redacziun dils cudischets preparatoris, in'incumbensa che negin leva surpender. En 27 onns ein pli che 100 cudischets vegni edi. Els ein compari 1985 en 5 volums, quei cun agid della CRR e della Stampa romontscha a Mustér. La LR ha procurau per in extendiu register dils 5 cudischs. Ils texts dellas emissiuns sezzas ein vegni publicai per part sin fegls ed en cudischets specials. In ton dils manuscrets restan starschai tscheu e leu per adina. Ils tschun volums Radioscola fussen buca stai pusseivels senza la beinvulientscha ed igl agid dils dus presidents della CRR, *Stefan Sonder* e *Fidel Caviezel*.

Ediziuns pli vastas eran en certs temps strusch pusseivlas senza gronds sforzs, era finansials, davart dils auturs. Il cudisch commemorativ *Flurin Camathias: Ovras*, ediziun festiva per il tschienavel onn de naschientscha, 1871–1971, surpren la vischnaunca de Laax. Semeglientamein ils dus cudischs per romontsch e per tudestg: *Laax, ina vischnaunca grischuna*, 1978. En omisdus cass ei il suttascrit staus editur e redatur. 1977 compara in cudisch sur de *Glion la Foppa – Die erste Stadt am Rhein*, in cudisch bein illustrau, screts da Leo Schmid e d'Al-

fons Maissen. Ina collaboraziun ha ei giu dau silsuenten en connex culla scartira: *700 onns marcau de Glion, Kleine Festschrift 700 Jahre Stadt Ilanz*, 1289–1989. Quellas duas ediziuns ein stadas pusseivlas entras l’iniziativa da *Donat Cadruvi* en num dil marcau de Glion. Suondan differentas autras ediziuns, de tempra privata, ils *Cudischs tascabels*, pliras ediziuns realisadas dalla Casa editura *Revista Retoromontscha* (RRR). Impurtonta ei stada la comparida d’in cudisch bein illustrau ed edius dal sutscribent cun contribuziuns da *Felici* ed *Aluis Maissen*, 1985. Il tetel secloma: *Landrichter Nicolaus Maissen*, sia veta e siu temps, 1621–1678. In cudisch bein illustraus e cun vastas resumadas en lungatg tudestg e talian.

Denter auter comparan, e quei en acziun dil tuttafatg privata, 4 cudischs de poesias, screttas da poets populars. Ei se tracta dils suandonts tetels: *Sulegliadas*, 1954, *Ord miu truchet*, 1967, omisdus cudischs da *Luis Candinas*. – *Molas Mulin*, poesias da *Michel Maissen*, 1971, *Per trutgas e sendas*, poesias da *Paul Duff*, 1976.

Cun 1970 va la lavur scolastica alla scola cantonale alla fin. Dapi lu ein bials 25 onns stuli, spari, sbrigai sco in migeivel vent che schula e tgula tras stretgas streglias. Biars viadis, tuts descrets, han beinduras slargau la stretgira romontscha ded oz.

1978, cun 73 onns, dat ei nova lavur culturala. In tschuppel umens de bien senn, sefatschentan cull’idea de fundar zanuella Foppa in *Museum de vallada*. Da pliras pusseivladads vegn Glion fixaus per liug de fundaziun. La *Casa Carniec* el center dil marcau vegl vegn acquistada, renovada e preparada. La devisa dil Museum: *Puresser e mistregn!* Il scribent de questas vegn incumbensaus culla rimnada ed exposiziun dils objects, uaffens ed indrezs. 1988 ha la Casa Carniec saviu arver sias portas alla publicitad. Dapi lu ein mellis hosps stai prompts de visitar il *Museum Regiunal Surselva*, jasters e dumiastis.

Tochen dacheu ein varga 7000 objects, uaffens, indrezs urdegns casans vegni rimnai per il *Museum Regiunal Surselva* (MRS). Quei scazi museal ei era vegnius preparaus, collocaus, fotografaus e registraus.

Sper la lavur ufficala tuccav’ei ad in magister de bun’ureglia era de surprender la direcziun d’in chor ni d’ina musica, schi-

zun de sunar las orglas. Tut per dominum clavella! Igl onn 1927 ha il suttascret giu la grazia d'astgar direger la musica de Dardin. Buca gitg suenter era la gronda harmonia de Panaduz. D'interess special fuva stada la bitgetta della musica dil marcau de Glion, che acquista 1928 in emprem premi sin fiasta cantonala a Landquart. Turnond a Glion la sera, vegn la musica honorada cun maiestusas sittadas de murters, in'ovaziun bein unica per ils de Glion.

La tiara oriunda de dunna Lelja, la Croazia, ha fascinau mei ina entira partida onns: Il bi marcau de Zagreb cun siu con-tuorn, pliras inslas dalmaticas, dimoras a Pula, a Novigrad e viadis nocturns en barcas de pescadurs, stentusas recepidas d'anticas messas en vegl croat, insumma, adina en cumpignia della famiglia carschenta, en stretg contact culla veta e cul traf-ficar de quels pievels de tut autra urdadira, lungatgs, patratgs e sentiments.

Ei fuss pia strusch endretg de buca menzionar in ordvart impurtont fatg ella veta privata. 1955 vegn fundau famiglia, ina staziun della veta prolungida da 40 onns tochen sil gi ded oz.

Co igl ei iu adaquella d'anflar dunna cun 50 onns ed aunc adina baul detgavunda, ei buca iu tuttenina! Enzaco sto denton tut entscheiver. Ed ei ha entschiet en suandonta moda. Sch'ins vul tschabargalar confins della stretga patria, tucc'ei de semet-ter sin viadi. Quella forza ha mai muncau. Da quei temps, en-tuorn 1944, vevan las *Uniuns grischunas de vestgadas* (co-stums), era la *svizra*, pigliau al camerat sut bratsch. A Glion vegn dada, sin giavisch della presidenta grischuna dell'uniun, *Aita Stricker*, la *stiva de filar* da Tumasch Dolf e Gian Fon-tana, in maletg idillic campester. Quei cun caschun della Radu-nonza annuala dell'Uniun de vestgadas.

La via va vinavon? – survegnend pliras novas incumbensas dalla secretaria dell'Uniun svizra de costums, *Luisa Witzig*. De quei moviment fuva surtut *dr. Ernst Laur*, pres. dell'Uniun svizra per la protecziun della patria, incantaus! In clom de far in referat cun projecziuns a Glion, lai el buca mitschar. El era staus el cass ded entusiasmar ina sala fullanada in entir suentermievgi.

Suondan grondas festivitats de costumai e costumadas, fias-tas de tempra federala a Lucerna ed en auters marcaus svizzers. Denter auter croda in referat sur della canzun populara romon-tscha cun caschun d'in *International music council* a Basilea, in congress dirigius ed inziaus da Londra.

1953 vai cun treis costumadas grischuns, denter ellas la pre-sidenta dell'Uniun grischuna de costums, *Aita Stricker* e *Maria Cahannes* viers la Frontscha dil sid, spert da costas viaden a Lourdes, epi a *Biariz*, liug principal de fiasta de pliras tiaras de sault, cant e musica populara, tut en ravugls d'Uniuns de costums. Demonstraziuns en tuttas colurs senza fin. Saltunzas spagnolas, talianas, franzosas e svizras. De tempra tut speciala, tut aparti, las gruppas jugoslavas sesdermenontas cun lur saults svelts lur vivs costums.

Dal liug maritim d'undas aultas atlanticas vai in bi gi vina-von sur las Pireneas giuado el marcau de *Pamplona*. Novas sal-tadas, e pren mira, in til popular d'enormas figuras surhumana-s, surdimensionadas en tgaus, persunas e manevs, de veglia tradiziun spagnola dil liug. Ina tratga tut speciala, de sgarschur per fleivlas gnarvas femininas, las lutgas e pugnadas ell'arena de tauris cun animals miez selvadis grittentai a mort dals torreros!

Cun quella caschun entupein nus ina secunda delegaziun svizra culla secretaria de dr. Ernst Laur, *Luisa Witzig*. Cum-pigliaus en quella missiva culturala fuvava era igl enconuscent *prof. Richard Wolfram*, pli tard professor d'etnologia all'uni-versidad de Viena. El fuvava vegnius enconuschents entras ses studis e publicaziuns dils saulta populars ell'Europa. De special interess fuvan per el ils *saults de spada*. Sin viadis communa-bels ella tiara dils Bascs entupein nus in bi gi de fiasta ina gruppa de spadunzs, battend lur armas da baselgia viaden. Pér il strict 'alt' avon il chor ed il sontgissim retegn lur cuorsa!

Sin viadis de famiglia en Croazia dat ei caschun de visitar ils tipics loghens de quei vegl usit. Quei daventa en Dalmazia, sill'insla *Korčula* e silla mesinsla *Pelješac*. – R. Wolfram ha scret ils suandonts cudischs: *Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa*, 1951, e: *Schwerttanz und Männerbund*, 1936.

Novs plans vegnan cuschinai cun quei um. In bi gi vai en auto cun el tochen si a *Celle* (Lüneburger Heide) ad in congress internazional dellas tradiziuns popularas. Mo surtut vegn planisau e priu en mira per la primavera 1954 in viadi a *Klagenfurt*, prendend part ad in *International music council* organisaus dal Radio de Viena.

Per la serada principala fuva la *Canzun de s. Margriata* previda e realisada en audiziun e discussiun scientifica. E buca pauc – quei congress d'in'jamna, de tempra europeica, veva sin rucca per tema general: *Co san il radio e las uniuns folcloristicas segidar ina l'autra el manteniment, ella representaziun, fixaziun e derasaziun ded usits e dil cant popular?*

La canzun de s. Margriata, da quei temps derasada entras la lavur da *Christianus Caminada* sur ils confins svizzers o, survegn a *Klagenfurt* ina representaziun serala unica cun cantadurs professionals de Basilea. Il congress d'in'jamna cun excursiuns, staziuns folcloristicas bein organisadas en pliras valladas della Carinzia, dat caschun ad impurtontas sentupadas. Per la Svizra fuva era *dr. Adolf Ribi* presents, per Stuttgart in impurtont um dil radio, *signur Kutter*, staus engaschaus el contuorn de Cuera cun pliras emissiuns sur de vegnas en cuntradas muntagnardas, quei ensemen cul Radio de Viena, mo era sefatschentaus a Mustér, recepend canzuns cantadas da Maria Petschen, la cantadura tschocca.

Sco secunvegni gia a Cuera, entras contacts cull'Union de tradiziuns popularas a Basilea, che veva giu organisau cuort avon in'exposiziun de tradiziuns ord jugoslavia, ha ei dau contacts en Carinzia cun ina delegaziun ord Zagreb. In'impurtonta caussa! Ensemen cun Luisa Witzig vegn setschintschau ed organisau culs delegai jugoslavs in viadi de retscherca en Croazia. Quel dueva haver liug la stad 1954. Il plan definitiv vegn fatgs cun caschun d'ina viseta al liug patriotic *Tron dil duca* (Fürstentron: Kneževó Polje, Gosposvetsko Polje) culs delegai de Zagreb, directur *Palčok* e *Lelja Tasch*, assistenta scientifica digl Institut etnografic.

Entras mia dunna Lelja ein pli tard resultai buns contacts cun ils etnologs e musicists populars de grond renum *Milovan Gavazzi* e *Vinko Žganec*, omisdus sesents a Zagreb. Žganec,

impurtont himnolog e rimnader de bia mellis canzuns popularas de sia tiara e secapescha bein enconuschents culs gronds rimnaders de canzuns ed usits ungares, *Béla Bartók* e siu amitg *Zoltán Kodály*. Era ils contacts cun quels umens ein stai pusseivels entras Lelja Tasch. A Budapest eran nus stai envidai dagl enconuschent componist, grond rimnader e perscrutader della canzun populara *Zoltán Kodály*. Impurtonta ei stada la viseta a siu amitg *Benjamin Rajeczky* el renomau arhiv della canzun populara ungaresa e dellas tiaras dil contuorn. El e *Kodály* vevan gest ediu in cudisch: *In memoriam Béla Bartók*, staus emigraus per motivs politics ell'America e morts leu 1945 en plitost paupras condiziuns economicas. Il himnolog Benjamin Rajeczky fuvu incantaus della ediziun scientifica della Consolaziun dell'olma devoziusa. Plein laud per quella solida moda d'ovra fuvu era *Zoltán Kodály* staus. Ell'introducziun de: *In memoriam Béla Bartók*, vev'el giu scret e numnau l'ediziun scientifica della Consolaziun per in rar exempel de presentaziun e disposiziun dil material motivic musical.

Buca senza intent vein nus numnau sura ina partida gronds umens della rimnada e de studis della canzun populara romontscha. Els ein de muntada internazionala. Ins stuess perseguitar vinavon tgei tut ei vegniu mess en rocla ellas tiaras digl ost d'Europa, in chischlet de tiaras cun gronds contacts mundials. Dasperas las tiaras de lungatg neolatin, l'Italia, la Frontscha, la Spagna cun lur pioniers, buca d'emblidar ils portabandiera della renaschientscha de valetas popular-nazionalas davart la Germania duront plirs tschentaners. Ed ils sforzs americans che laian buc mitschar il pli pign detagl che savess far endamen lur gloriosa derivonza europeica. Igl artg ei gronds e vasts, tratgs cun tscherchels sur stretgs confins viado el grond mund. Ed il Grischun e la Svizra san semussar favoreivlamein cun lur stentas e progress. Ei tucca denton de dar novs catschs per star e tener lita allas naziuns circumstontas.

Ils excuors ein cheu per returnar als origins stipulai. La cuorsa tras la Croazia tochen uss munchentada, ei en vesta.

La cuorsa tras la Croazia e la Dalmazia

Quei viadi fuva staus projectaus 1954 a Klagenfurt. Destinada per menadra, cunzun tras la costa dalmatica fuva *Lelja Tasch* digl Institut etnografic a *Zagreb*. Ensemen culla secretaria dell'Uniun svizra de costums, *Luisa Witzig*, vai da Cuera, via Winterthur frestgamein cun auto tras l'Austria e la Slovenia enviers Zagreb, la capitala della Croazia. Da leu ano vegnan igl emprem intercuretgas canzuns popularas, usits de nozzas, interpellau e fotografau mistregns primitivs.

En plirs loghens de quei contuorn dil marcau de Zagreb vegn stau surnotg – en vitgs senza ustrias e hotels. Tut puraglia cun lur casas, tuttas aunc d'interessanta construcziun tradizionala. Per dar in surnotg als hosps jasters van ils geniturs e patruns della casa en combras dalla vart e surlaian lur letgs als hosps.

En ina vischnaunca sepresenta la schinumnada *Cuminonza de familias*, ina constellaziun de pliras casadas parentadas. En quei complicaun ravugl d'uniuns familialas vegn explicau da mummas e tattas, mo era da mattauns promptas per la maridaglia, tgei tut seigi de restegiar per ir en lètg. Ord truccas ed arcuns vegn demonstraun tut igl uorden ch'ei drova per satisfar agl um vegnent. Rauba filada, tessida a maun, surcusida en grondas fuormas tradizionalas. Plunas vestgadas, massacra batlinis, targidas de letg ston esser pinadas avon che patertgar de survegnir um! Savend che jeu fuvel aunc de haver, surdat ina matrona a mi in capetsch surcusiun (poculica) culla speronza che jeu vegni 'sut capetsch' aunc avon ch'igl onn prendi sia fin!

De grond interess per nus jasters fuvan ils numerus ulèrs en plirs vitgets. Plirs vesevan ins a cuchegiond tras las cucheras neuado el liber, luvrond vid lur indrezs e tuorns en stgiras uletrias casanas.

Finidas nossas incumbensas bein preparadas el contuorn de Zagreb, cunzun el Nord, davos l'enconuschenta muntogna dil *Slijeme*, en quella gronda sala della foppa *Dolina* che senumna *Hrvatsko Zagorje*, vai culla menadra e dolmetschra *Lelja Tasch* lunsch sur tiara vi enviers la costa dalmatica.

La traversada dil toc tiara franca, cuntrada della *Lika*, vegn savens interrutta, conversond cun puraglia ed experts. Ei vegn

conversau e fotografau sin tuttas varts. La finala stueva il *Velebit*, muntogna premaritima, vegnir varcada, ina lunga cadeina de tut atgna structura tectonica.

Era per quella scappada gigantesca steva, per basa de contacts ed informaziuns, il marcau de Zagreb, capitala della Croazia, a disposiziun. In marcau cun grond teater, cun conservatoris, instituts, academias ed universitad. La casa dils geniturs de Lelja Tasch fuva en tuts graus liug de partenza per tuts ils viadis de retscherca. Lelja Tasch veva absolviu ses studis universitars en historia d'art ed era silsuententer d'aventada assistenta scientifica digl institut etnografic, professoressa en damondas etnograficas. Ella fuva sco predestinada per menadra tras cuntradas de veglia cultura croata.

Silsuententer, dalla costa dalmatica giuado mellis kilometers en nundumbreivels carauns, fiords e golfs! Era cheu vai sin catscha a canzuns popularas, suenter usits de tutta specia, fagend siestas els impurtonts marcaus sper la mar, Sibenik, Zadar, Šplit, surtut denton a *Dubrovnik*. Il davos vegnan era ina partida inslas dalmaticas visitadas. Era leu in grond admirar de vestgadas, canzuns, oravontut mistergners primitivs, manualmein rufinai. Pli tard enzacons plaids depli sur de quella part de nies viadi.

Dapertut mussaments impurtonts culturals e d'art! Organisations che stevan cordialmein a disposiziun cun lur gruppas folcloristicas, de vestgadas, de cantadurs e cantaduras, sunadurs sils instruments antics a flad, numnai *sopelas* e *lijericas* etc. Tgei cantilenas senza fin e misericordia en novs tuns e successiuns. In mund d'in tut auter mund! Cun ried vai ussa tochen viagi encunter ils confins dell'Albania, vargond la *Boka Kotorska*, epi siado enviers la muntogna dil *Lovćen*, contemplond el bass la *Boka Kotorska*, ina Baia de mar senza fin.

Savens dev'ei neginas pusseivladads de cuntenteivels quartiers. Surnotgs en curtgins d'ulivas, sut fighers, zugliai en cozzas, sut a tgau ils sacados. In ni l'auter dils quater sepiars, era mo sils sezs, tratgs alla largia digl auto. Dasperas denton ils gronds contrasts! Pasts maisudi en casas purilas, perdanonzas cungidas da finas bubrondas. E gia, en in liug, previu dals hospitaliers las caumas per las siestas dil suentermiezgi. Ils letgs

eran gia pinai. Las caliras cumandavan siestas tochen lunsch viaden el suentermiezgi.

Turnai suenter jamnas siado al pei dell'Istria, a *Rijeka* (Fiume), tonschan forzas e la curascha – cun agid della sperta ed uerbla menadra – de s'embarcar sin primitivs bastiments vi silla vasta insla *Krk*. Puspei tut novs aspects! Cantadurs, quella ga perfin buobets, che comparan cun lur canzuns. Cantaduras e cantadurs ston vegnir transportai da loghens primitivs en centers pli gronds per recepir lur cantilenas, canzuns remarcablas, gest sin quell'insla surtut miedis cun successiuns de quarts tuns. Forza electrica per las apparatusas dev'ei mo en interrupziuns, en logs centrals, il meglier la sera e da tarda notg. Quella situaziun dictava ils temps de lavur. Autos privats dev'ei da gliez temps strusch en Jugoslavia e cunzun buc sin las nundumbreivlas inslas dalmaticas. Perquei tuccav'ei, suenter las lavurs de recepidas de turnentar cantadurs e cantaduras a ca lur!

En in amureivel vallà dell'insla *Krk*, senza pusseivladad de quatier, vegn camau sur notg sin in crest, fuorma de tuma, bein surcarschida. Discuors tochen viaden ella notg. La damaun marvegl in legher tucrar de stizzar en fuorma d'in concert d'asen: I A, da tuttas varts neuasiado.

Mo era sin quella insla stoi zacu prender ina fin. Arrivai al port maritim, refusa il cumandant dil bastiment de cargar nies auto. Negin indrez de punt perpeis per rabbitschar la carga vi sil podi. Lelja Tasch lai denton buca luc. Ella carmala igl autist vi sper ina casa en baghetg cun dasperas aissas grossas de plantschii, hazers palauncs en pluna. Entgins vegnan purtai neutier ed il capitani sto ceder e conceder il cargament sur aissas ballantschontas vi sil pantun.

A Rijeka, suenter in grondius past de pèsch-dental (zubatac) el 'Continental', va il grondius viadi en Croazia alla fin. Avon che sesparter dalla stupenta menadra sesaulzan aunc ina gada las visiuns – che sefultschan e sestrapazzan tras la fantasia. Interessants detagls: En quella tiara in tut auter sedemenar d'in pievel de tut autra cultura, de different lungatg. Denter auter semanifestan danovamein professiuns originaras, manipulaziuns mistergneras de singulara sempladad. Per dar in exempel, quel dils truscha-arschellas e brischascadialas! In intensiv

turschar e manevrar, luvrond e formond vischala da tutta specie, che vegn silsuentar barschada en lur fuorns bein scaldai. Da lur ulerias va la vischalamenta, tocca gronda e pintga, en barcas tschallatontas a tiara ferma per la vendita.

Caminond duront il liung viadi mintgaton en barcarels e bastimenets, sefuorman, sur vastas auas vi, ils suns e tuns melancolics de sunadurs pasturs sils antics instruments a flad. Tut quei va tras la memoria destadada dals tuns imaginai. Tut va puspei, tut en rocla, tras la testa: vestgadas de fiasta en tontas variaziuns, tut tenor cuntrada, – ed in grond surstar, vesend sur il flum *Neretva* (Vrlika) vi, ina giuvna en vestgada surcussa sur l'entira persuna cun pesonts talers d'argien! Sch'ins less plinavon descriver tut las famusas urdancias ch'ei dat en quella tiara, en purschidas realas ed en gronda hospitalitad, dess quei in cudisch.

A Rijeka vegn priu cumiau suenter jamnas de cuorsas tras tiara e sur mars. Sa sch'ei dat zacu in retuorn – en quella tiara della cucagna, dell'empermischun?

Era suenter il viadi tras la Croazia semantegnan ils contacts denter Zagreb e Cuera. Ina partida problems etnologics eran stai nunsligiaii ellas preschas de viadi. Ina cunterviseta davart Lelja Tasch a Cuera vegn acceptada da sia vart, arrivond a Cuera ils 5 de schaner 1955. Gia l'auter gi, Buania, vai, ensemen culla cumpogna de viadi en Jugoslavia, Luisa Witzig, dalla val siado ella Surselva. Igl emprem vai a Breil, lu a Danis-Tavanasa, intercurrent ils usits de quei temps festiv, cunzun las tradiziuns ferm differentas dils Treis s. Retgs en quellas duas pleivs.

Lelja Tasch se viva spert viaden en quella nova veta, en usits e tradiziuns, ella moda de viver cun in auter lungatg. Ulteriurs viadis de retscherca ein silsuentar reservai alla rimnada de canzuns popularas de tempra religius-*latinas*. Quei sector remarcabel della canzun populara en tiara romontscha serevela de tut special interess en discuors cun representants della scienza musicologica populara. Ei setracta en quei cass de visetas els vitgs ed ellas pleivs de Casti, Cunter, Savognin, Tinizun ed Alvagni en Sursaissa romontscha. Era en quella scienza della canzun populara, dil sault popular, fuva Lelja Tasch de casa, havend studegiau etnografia e musica practica e teoretica

all'universitad ed al conservatori de Zagreb, pli tard a Cuera ha ella era transscret da pindellas canzuns popularas.

Ei sto haver plaschiu bein el cantun Grischun. Ils 14 de fev-
rer 1955, oz avon 40 onns, han las nozzas giu liug. La damonda
daco che humans naschi e carschi si en tala lontananza in da
l'auter, s'entaupan tuttenina, casualmein per la veta – *ella* neu
d'in grond marcau, tschentaus ella vasta planira, *el* in um
dell'aulta muntogna. Quei legn dat de sbatter. Cun caschun
d'ina sentupada cun il spirtus poet e sribent engiadines *Men
Rauch* sesligia il misteri. El raquenta: *L'entschatta della car-
stgaunadad eran um e dunna scaffì e carschi ensemen en ina
persuna. Beingleiti vesa il suprem scaffider che quei mava
buca bein, e malcuntents dat el il camond alla divina pus-
sonza de siglientar dapart quei ch'era mess ensemen. Quei da-
venta de tala forza che las parts setschentan per igl entir
mund entuorn. Ils dividi stuevan denton puspei vegnir ense-
men sco stau destinau dagl origin, denton en persunas indivi-
dualas. In harregiont encurir pren si'entschatta. Essend la
Croazia e la tiara retica en gronda allontananza, vai 50 onns
tochen che las parts sesanflan!* – Aschia Men Rauch! Se non è
vero, è ben trovato!

Cul temps arrivian treis feglias che frequentan las scolas a
Cuera, tuttas treis era il gimnasi e silsuentar la scolaulta a Tu-
ritg e Losanna. Giuanna daventada giurista, Anna Pia historio-
grafa, Christiana hoteliera. Ellas tschontschan cul bab adina ro-
montsch, culla mumma e ses geniturs croat. Denter ellas il bi
dialect tudestg de Cuera. Culla dunna vegn adina tschintschau
romontsch, staus emprius en in onn en moda perfetga. Aschia
van sur meisa vi, alternond, treis lungatgs a spass.

Sin nundumbreivels viadis communabels, ils emprems onns
cunzun en Jugoslavia, ein lungatg e cultura da quellas varts
adina vegni enfirmi e renovai. Lelja Maissen ei ina ordvart
promta e capavla dunna de casa sper sia lavur intellectuala, se-
gida en las lavurs de lungatg e cultura romontscha e grischuna, è
cun buna cusseida. Ella ei stada gideivla culla versiun dil bi cu-
disch d'affons *Clapitsch*, translataus ord il croat, in cudisch illu-
straus da *Toja Isenring-Maissen*. Lelja ei svelta e speditiva, de
grond temperament ed adina 4 pass ordavon al temps ed al spazi.

Dapi 20 onns sededichescha Lelja Maissen d'ina lavur spir-
tala totalmein diversa, numnadamein incumbensada d'emetter
jamna per jamna las emissiuns per ils luvriers jasters jugoslavs
en Svizra. Igl ei ina lavur surdada dal Radio Svizzer.

Cun ses studis semeglionts, en lungatgs, art e culturas, dat ei
en famiglia mai divergenzas sensibilas d'opiniun. Quei vala cun-
zun per la critica digl art, della musica, giudicaments filosofics,
politics e della critica litterara. Era quei ina staziun della veta,
spirtala, mentala!

In patratg final. Ins tschontscha e scriva sur de staziuns
della veta, emblida denton bugen ils pass, ils scalems e sbargats
che meinan allas differentas posiziuns. Ei dat humans che van
tut alla grada, sc'in paliet tras la veta. Vias e portas sesarvan e
seslargian incontin, senza incaps e pals ellas rodas. Talas favurs
ein buca stadas dadas al buobet mess a suleagl ella canastra
schuber alva e biala sco tgina 1905 entadem la Val Sumvitg!

Tgei stat tut denteren – sin via als scalems ch'il carstgaun ei
necessitaus de far per acquistar il post prius en egl? Via dira sa-
vens, emplunada da stentas, cun pass anavos, sbargats dalla
vart cun resca de cupitgar dalla scarpa oragiu el prigus vit.
Vias dolorusas ch'ei buca d'evitar en in mund ch'embratscha
il bien, mo era il mal.

Nus lein far cuort cun nossa filosofia e citar in passus ord ina
dellas biaras brevs della mumma, scretta ils 10 d'avrel 1946,
suentar incaps e retegns de vias previdas: *Cruschs e travaglias
maunc'ei buc – per zatgei ein ellas era bunas!*

E la *tatta pintga* si Capeder veva ina ga schau corscher –
avon tschien e tons onns: *Nos babuns ein stai buns, luvrus,
spargnus e devozius. Lur bunas ovas, schi abundontas, han
els gnanc duvrau a mesas per vegnir enta parvis. Ils surplis en
merets vegnevan mintgamai mess en salv si surcombras, ella
truca biala de beinvulientscha per diever ed etel dils vegnent-
suentar, forse meins prus.* – E la *tatta pintga* vinavon: *Era nus
lein tener culla trucca biala!*

